

NYILT TÉR

LEVELEK EGY APRÓFALUBÓL 1989

FARAGÓ NÁNDOR — KOVÁCS KATALIN*

Bevezetés

Eredetileg magánlevélnek szánta írójuk az alább következő leveleket. Szerzőjük maga is 7 éve lakója „A²-nak, egy magyarországi törpefalunak, amelynek — s ami ezzel egyet jelent, az ott élőknek — a sorsáról olyan hiteles képet fest, ami írásait közlésre érdemesíti. A levelekben foglaltak magukért beszélnek, így az alábbi néhány sor csupán azokra a vonásokra hívja fel a figyelmet, amelyek tekintetében „A” osztozik más aprófalvak sorsában, és azokra, amelyek csak erre a községre érvényes, egyedi adottságként könyvelhetők el.

Nézzük először a *közös vonásokat*:

Elsőként kell megemlítenünk azt a nagyfokú érzékenységet, amely a kicsiny településeket pusztán méretükből adódóan a külső hatásokkal szemben jellemzi. Ez minden történelmi korszakban igaz, de különösképpen igazolni látszik e veszélyt az a végzetes hanyatlás, amely Magyarországon, az apró- és törpefalvak életében és esélyeiben az ún. szocializmus korszakában bekövetkezett. Ami e jelenséget magyarázó okokat illeti, nyilván több irányból érkező kedvezőtlen előjelű hatások összegződtek súlyos hátrányokká, ezek közül én a parasztelles politika következményeit tartom a legfontosabbnak.

Miért voltak érzékenyebbek a legfeljebb néhány száz lelket számláló kistelepülések egy országos, mi több, országokon átnyúló hatékonyságú ideológia hatásaira? Mindenekelőtt azért, mert általában nagyobb arányban éltek mezőgazdasági munkából az aprófalusiak, mint a népesebb községek lakói, és ezen belül magasabb volt a kis- és középbirtokosok aránya a napszámos, agrárproletár rétegekhez képest, mint a társadalmi differenciálódásra nagyobb teret hagyó településeken. Más oldalról a parasztelles politika durva kíméletlenséggel jelent meg az ötvenes, hatvanas években, s huzamos ideig volt virulens. (A kistelepülések teljes átjárhatósága nem kevésbé fokozta a hatalom képviselőinek „hatékonyságát”: ezekben a falvakban minden családhoz naponta többször is el lehetett jutni.)

Mi következik a fentiekből? Nemcsak az, amit gyakrabban szoktak emlegetni, hogy eltűnt — úgymond — a falu értelmisége. A nagyobb baj talán az, hogy nagyrészt a birtokos múltú

* A leveleket Faragó Nándor, a jegyzeteket és a bevezető sorokat Kovács Katalin írta. A levelekben említett személynevek nem valóságosak.

parasztság is elköltözött ebből a településkategóriából, először a „kulákprér” nyomása alól menekülve, majd a tsz szervezések elől, ezután hogy gyermekeiket lakóhelyükön iskoláztathassák stb., és csak legvégül említtem a sorban a tanácsok összevonásának következményeit, hogy ti. elveszítették volna „önállóságukat”. Legvégül, hiszen azoknak a szervezeteknek mondhattak az aprófalusiak a hatvanas évek elejétől búcsút, amelyek a fent említett parasztelles politika legfőbb végrehajtói voltak.

A parasztok elköltözése csak kevés helyen járt olyan drámai végeredménnyel, mint az éppen ez okból híressé-hírhedtté vált Gyűrűfű, mert a legtöbb kistelepülésen időben kiterjedtebb módon zajlott — mondhatjuk, hogy egy napjainkig tartó folyamatról van szó. Az aprófalvak túlnyomó többségében szelekciós folyamat indult el, amelynek végeredményeképpen a birtokos múltú családok e települések társadalmának töredékcsoportjává váltak, s túlsúlyba a szegény múltú, lecsúszott vagy lemaradott rétegek kerültek. Ez a réteg a hatvanas évek második felétől jelent meg tömegesen a kistelepüléseken, ami a törzsköcs családok elköltözésének újabb hullámát indította el.

Azok a falvak jártak jobban, amelyekben a költözési hullámok kis amplitúdóval, elnyúlva zajlottak, mert a parasztok jelenléte mérsékelte a gettosodás folyamatát, és pedig a számarányukat meghaladó mértékben. Mert valamiféle mértéket, állandóságot, gazdálkodási és életvezetési mintát nyújthattak a frissen beköltözőknek, annak dacára, hogy általában a kölcsönös ellenszenv jellemezte a szélsőségesen eltérő kultúrájú, mégis egymás szomszédságába kényszerülő családok kapcsolatát, különösen „együttélésük” kezdeti szakaszában. Végző soron azonban egymásra voltak utalva: a gazdáknak — gyermekeik, a családi munkaerő híján — szükségük volt olcsó munkaerőre, az újonnan érkezőknek pedig a gazdák szak- és helyismeretére.

Annak ellenére így volt ez, hogy a jövevények közül nem mindenki kívánt „gazdamódon” élni. Sokan nem önszántukból jöttek, hanem ama állami „gondoskodás” jóvoltából, amely a hetvenes évek közepéig úgy kívánta megoldani a cigánytelepek és a „nem fejlesztendő külterületi lakott helyek” problémáit, hogy az ott élőket a „fejlesztendő külterületi lakott helyekre”, és a kiüresedésnek indult aprófalvakba terelte. Ezzel párhuzamosan vonták ki a kistelepülésekről az oktatási és egészségügyi intézményeket, kerültek mind távolabb a gazdálkodó szervezetek központjai, vagyis egyre periférikusabb helyzetbe szorultak az aprófalvak, egyre inkább magukra maradtak súlyos belső — bár jórészt kívülről gerjesztett — konfliktusaikkal. E folyamatok szerencsétlen, ugyanakkor a rendszer logikájából (azaz logikátlanságából) következő összetalálkozásának különösen káros következményei lettek, mert romboló hatásuk után az aprófalvak túlnyomó többsége számára nem maradt meg a talponmaradás esélye.

Az összekötő szálakról az *egyedi vonásokra*, „A” sajátos helyzetére térve azt mondhatjuk, hogy „A” a szerencsés aprófalvak közé tartozik. Szerencsés, mert épen maradt néhány szép, régies parasztház a községben, mert gyönyörű, erdős, hegyes-völgyes vidéken fekszik; ezér a megyei múzeum egy tájházat alakított ki az egyik szép portán, amelyet — ráadásul — nem a szokásos módon kívánt működtetni. A kiállításszerű berendezés helyett egy alkotótábor működtetését tették lehetővé, miután felújították a hajdani „kúriát” is. A városokból érkező, a népművészet, vagy tágabban: művészetek valamelyik ága iránt érdeklődő fiatalok valamennyier az alkotótábor közvetítésével kerültek „A”-ra; közülük az első, aki le is telepedett, a levelel írója volt. Nehéz és tán hiábavaló is volna egy olyan szociológiai kategóriát keresnünk, amely alá valamennyi városból érkezett fiatal családot besorolhatnánk. Az talán közös sajátosságuk

hogy mindannyian érzékeny „útkeresők”, akiket rossz közérzetük, választott hivatásuk küzdőterében szélre szorított helyzetük, a számukra ellenszenves városi környezet és „harcmodor” késztetett arra, hogy alternatív életformát válasszanak.

Nándor írásaiból az is kitűnik, hogy a letelepülők egy része (2-3 család) nem szakította el a városokhoz fűző szálak közül az egyik legfontosabbat, hiszen városi lakásaikat megőrizték. Sőt, az ottani magas bérleti díjak lehetővé teszik számukra, hogy — legalább részben — kivonják magukat a helyi munkaerőpiac szorító szűkösségének hatása alól azzal, hogy megélhetési költségeik nem kis hányadát a városi lakás fedezi.

S akiknek nem volt ilyen szerencsájük, többségükben azok is jelentős indító támogatáshoz jutottak: Nándor pl. évekig lakott úgy az akkor még tanácsi tulajdonban lévő házában, hogy a villanyszámláját sem kellett kifizetnie. A levelekben bőven találhatunk adalékokat az állami és családi pénztárcák adományairól. Mégis: szegényes életformával kell e családoknak szembenézniük, ha a támogatás csak egyszeri, indító segítségnek bizonyult. A levelek írójának családjáról túlzás nélkül mondhatjuk, hogy szegény. Hogy a betevő falatért is napi küzdelmet kell folytatnia.

A letelepedés feltételei és körülményei között meg kell említenünk a falusiak befogadókészségét is. Az „A”-i parasztok türelmessége, a többé-kevésbé régen beköltözők egyfajta meleg nyitottsága, az agresszív és exkluzív ítélezések hiánya mindkét említett csoportnál éppúgy feltétele a letelepedésnek, mint a valamekkora induló tőke, bárholnan érkezzen is egy család vagy egyén. Ahogy Nándor említette egy beszélgetésünk során: „Itt elfogadtak olyannak, amilyen vagyok. Normális embernek tekintettek, míg „Ö”-ben (egy „nagy” és „gazdag” falu a Szigetközben), ahol gyerek voltam, bolondnak tartottak. Ez volt Debrecenben is az egyetemen.

Konfliktusoktól természetesen az „A”-i élet sem mentes, mint ahogy a hatalom dimenziója sem zárható ki az itt lakók kapcsolataiból. Ez tükröződik a „faluvezető” szerepét felvállaló fiatalember és Nándor viszályában, amellyel kapcsolatban természetesen nincs jogunk állásfoglalásra, ítélezésre.

Végül az egyre súlyosabbá váló országos válság „A”-i megjelenésére szeretném felhívni a figyelmet. Mindenekelőtt a munkanélküliségre, a megalázóan, szinte már destruktív módon alacsony bérekre, amely az egész „A”-ból belátható régióra jellemző — legalábbis Nándor szemszögéből.

Láthatjuk: erdélyi menekülőkkel is találkozhatunk immár az aprófalusi társadalmakban.

Mindez méginkább világossá teszi azt a nemigen emlegetett tény, hogy az aprófalvas régiók nemcsak a szegény, csúnya, már-már elviselhetetlen terhet jelentő hálátlan „szegény rokon” szerepet játsszák jelenünkben és játszották az elmúlt 20 évben. Ha „pozitív hősök” nem lehetnek is a kistelepülések, jórészt rajtuk kívül és felettük álló okok miatt, nem lebecsülendő az a szolgálat, amelyet azzal végeznek jó néhány éve, hogy menedéket nyújtanak a társadalom legkülönbözőbb rétegeiből önként és reménykedve, vagy jobb híján, esetleg kényszerűségből érkezők számára. Remélhetőleg ez is kitűnik az itt következő, jegyzetelt levelekből.

„A”, 1989. január 10.

Jegyzetek

Kedves K!

Úgy alakult, hogy kifecamítottam a bokám, így ráérek hosszabban beszámolni az itt történetekről. Először is szűkebb familiámról: Teri¹ nem változott semmit, továbbra is szorgalmas, türelmes, édes leány. A gyermekek megnőttek: Juli négy és fél éves, Balázs három, januártól már óvodába jár. Rosszak mint az ördögök, szófogatatlanok és kreatívak. Juli allergiás mindenre, ami falun előfordul. Ez sok kellemetlenséggel jár, de szerencsére nem súlyos. Majdnem négy éves volt, mire kiderült, hogy mi a baja. Ezt is annak köszönhetjük, hogy egyszer hét végére lett beteg, és az ügyeletet kellett kihívnnunk. Éppen egy olyan orvos ügyelt, aki még sohasem látta Julit, de már mikor a konyhában vetkőzött, és hallotta a köhögését, mondta, hogy „nem hörghurut ez kérem!” Mert hogy addig mindig hörghuruttal kezelték. Ő meg beadott egy injekciót, és azonnal eltűnt a „nátha”.

Én kissé öregszem, már harminckettő lesek lassan. Hét éve, hogy ideköltöztem.

A megélhetésért roppant változatos harcot folytatunk, csökkenő sikerességgel. (Ld. külső körülmények!) Sok mindent termelünk meg mi magunk, van hét kecskénk, nyulak, kacsák, tyúkok, a kert mindent megad, ha el nem feledkezünk róla. Szoktunk disznót venni vágásra, a kecskék húsát meg lefagyasztjuk vagy szalámit csinálunk belőle. Van egy 300 literes hűtőládánk, ami nagyon megkönnyíti a gazdálkodást. Teri mamája vette nekünk két éve. Felesleget így nemigen termelünk. 87-ben nyulakat tenyésztettem, de igen csökken a haszon és nagyon nehéz takarmányt szerezni úgy a boltból mint a tsz- től. A boltban általában nincs, de ha van is, olyan drága, hogy csak ráfizetés van a húson, ha azt eteti föl az ember. A tsz-nél kedvezményes ára van a takarmánynak, de csak tagok részére adnak

¹ Teri a levél írója életének párja. 1983 óta lakik „A”-n, amikor 3.000 (háromezer) Ft-ért megvette a pásztorházat. „A”-ra költözése előtt Budapesten élt édesanyjával és húgával, egy két és félszobás lakótelepi lakás fél szobájában. Érettségizett a Képző- és Iparművészeti Szak-középiskolában, azután népi iparművészeti tárgyak készítésével kezdett foglalkozni. Így került az „A”-i alkotótáborba. Az „A”-ra vonzó tényezőkkel nem állott szemben semmi, ami Budapesten marasztalta volna: a Főiskolára nem volt reménye bejutni, legfeljebb butikokba szállíthatott volna bőrúrutat annyi pénzért, amennyi a fővárosban a megélhetéshez is aligha lett volna elég. Más oldalról: nemhogy az önálló családalapítás feltételeinek megteremtésére, de egy felnőtt ember számára nélkülözhetetlen elkülönülésre sem lett volna módja édesanyja lakótelepi lakásában.

el, úgyhogy én gyakorlatilag csak illegális úton juthatok hozzá. De azért hozzájutok.

Eddig csurrantak-cseppentek különféle pénzek, amikből megéltünk. Teri olykor bőrrözet*, persze nem sok ideje jut rá. Az én bevételeimet egy kis fafaragás, zsuppolás** különféle alkalmi munkák adták. A zsuppolás különösen jó volt. Három nyugdíjas (P. Józsi bácsi, I. Ádám bácsi, Cs. Andor bácsi) Simon és én voltunk a brigád. Volt olyan ősz, hogy két hónap alatt hatvanezer forintot kerestünk fejenként ('86-ban). Ebből vettem meg a házat, amit addig a tanácstól béreltünk. 80.000 Ft-ra becsülték, felében állapították meg a vételárat (mert a ház „lakott” volt), de mivel készpénzzel fizettem, végül csak 26.500 Ft-ba került. A zsuppolásnak az új adórendeletek vetettek véget. Nincs és nem is lesz iparengedélyünk, és így a megrendelők nem tudnak nekünk fizetni. '88-ban mint „zsuppkéve eladók” kaptuk meg a munkabérünket. Na meg más problémák is voltak, P. Józsi bácsit pl. a gyerekei folyton piszkálták, hogy „nem szorul ő rá arra, hogy zsuppolni járjon ...”, így aztán az öregek is letették a sarlót.

A fafaragás örökös félelem. Nincs megbízható piac, nincs faanyag, adóval nem éri meg. Így viszont mint fafaragó is kiszorulok mindenhonnan. Nagy veszély nincs, mert az állatok, a kert, stb. mellett nem marad sok időm. Azért próbálok munkát keresni. Soha jobbkor, mert munka az nincs. Ha tetszik, ha nem, négernek kell maradnom. Munkáim persze vannak, csak a bizonytalanságot kell elviselnünk. A másik: bármilyen munkahelyet találnék, nem keresnék annyit, hogy az eddig általam végzett munkákat pénzért csináltassam meg.

Azért élünk, ahogy lehet. Sétálgatunk a gyerekekkel, sokat alszunk, néha nagyokat játszunk, kirándulunk.

Mi történt a faluban?

Ami talán a legfontosabb: elkészült a víz-

* bőrből készült népi iparművészeti tárgyakat készít.

** zsupptető (rozsszalmából készült tető) készítése és javítása különböző tájházak, skanzenek megrendelésére.

mű. Három községet köt össze, minden háznak 35.000 Ft-ot kell befizetni (részletre). A víz az elején nagyon büdös és vasas volt, de mára már iható. 87-ben új bolt -kocsma épült a régi putri helyett. Jelenleg zárva, boltoshiány miatt. Amúgy a légtére nagyobb, sok ablaka is van, de az ellátás továbbra is gyenge. A múzeum² amilyen volt. Simon³ a gondnok, táborvezető. Egyre fiatalabb csoportokkal, családi alapon (lehetőleg nejevel párban) szervezi a táborokat úgy, hogy az önköltség biztosítva legyen, de az én megítélésem szerint az egész egy óriási infantilizmus. Simon egyébként a harangozó, az Egyesület elnöke, az összes (zártkörű) rendezvény szervezője, vérvnyomást mér és sramlizenét szerez.

Az „A²i Közművelődési Egyesület” tavaly alakult meg, néhány régi „A²i, jó pár újonnan betelepült és sok megyeközponti taggal. Mi nem léptünk be, de nem is igen hívtak. Az „A²iak közül mostanában sokan kiléptek, mert amikor kukoricát kellett kapálni (vállaltak a tsz-ben hibridkukorica földet részesben, hogy a pénz majd az Egyesület pénztárába megy), akkor csak ők értek rá, a városiaknak soha nem volt idejük.

Simonék nagyon aktív, fontos fiatalok. Iszonyú hévvel vetették bele magukat a helyi (nemcsak „A²i) társadalmi életbe, és igen sikeresen. Fontos emberek lettek. Bennünket sajnós utálnak, és ez kölcsönös. Egyetlen mentségünk, hogy nem mi kezdtük. Így aztán már nemcsak engem nem hívtak a táborokba faragni, de ha bőrös kellett, akkor Teri helyett is másnak szóltak. Anyagilagez nem volt olyan nagy veszteség, mert Teri annyit bőrözik itthon, amennyit csak a gyerekek meg a háztartás stb. mellett tud, és ebből több pénzt tud kiárusítani vásárokbán, mint amennyit a táborban kapott volna. A nagyobb baj az, hogy azt is Simon ítéli meg (praktikusan mindenképpen, de előljáróként talán hivatalosan is), hogy kaphatunk-e segílyt vagy nem, s hogy

² A községben működő tájházat 1981-ben adták át. Egy hajdan törzsökös, református magyar család birtokában volt a ház és a porta, mielőtt az építési tilalom miatt eladták, és a szomszéd megye székhelyére költöztek volna a hatvanas évek második felében.

³ Simon Budapestről költözött „A²ra feleségével, és két gyermekével 1984-ben. Akkoriban elsősorban fotózással foglalkozott, „A²t ő is az alkotótábor révén ismerte meg. A megyei múzeum igen jelentős támogatásával újjították fel azt a lakást, amelyben jelenleg is lakik családjával. Felesége női szabó kisiparosként dolgozik. Simon volt már a körzeti kultúrház igazgatója, jelenleg a tájház gondnoka, és egyben az alkotótáborok szervezője, hírek szerint ő az egyetlen jelölt az esedékes helyhatósági választásokon. (Jelenleg a falu előljárója.) Neki köszönhető, hogy létrejött az „A²i Közművelődési Egyesület, amelynek keretében a nyári táborokon kívül hét végi programokkal is igyekeznek a községbe invitálni a városok népi iparművészet iránt érdeklődő fiataljait, változó sikerrel. A falusiak a vízmű megépülését, az út befejezését (a köves út csak a falu feléig húzódtott) és egyáltalán: minden pozitív változást kapcsolatba hoznak aktivitásával, nem alaptalanul.

egyáltalán ki kaphat. Így aztán természetesen mi nem kapunk, s az indoklás: nekünk nem jár és kész. Viszont sokat szerepelnek TV-ben, rádióban, újságban, ők a mi megmentőink (t.i. falué.)

Láthatóan elfogult vagyok ... (így őket személyesen kell megtapasztalni).

Az emberekről, sorra végig a falun:

K. Mari⁴ élete párjával kettesben él, lányai eltűntek erre-arra.

M. Bözsi⁵ néni meghalt, háza üresen áll. Két lánya el akarta adni, már a vevő is megvolt, már ki is fizették a ház árát, mikor a harmadik lány megjelent — ő Budapesten él —, megváltotta a testvéreitől, visszaadta a vevőknek a pénzt, így most az övé. Ritkán jár le, akkor tesz-vesz valamit a kertben, aztán eltűnik hónapokra.

H. Árpiék⁶ megvannak, az asszony a tsz-be jár a tehénistállóba a lányával együtt, a legújabb hírek szerint ő lesz a boltos. A nagy fiú rendőrnek tanul. R-ék⁷ csendesen éldegélnek, még száz évig. Kovács Peti⁸ tataroztatta a házát, gyönyörű fehérre van meszelve, pompázatosak a festett vakolatdíszek, készül a központi fűtés. Kovács Janinál⁹ örökké pusztuló tehenek, ló, autó és két feleség: egy a szomszéd faluban s a régi itt. El tudod képzelni azt a képet, amikor Jani ül az asztalnál, borozgat, szól a zene, és a két asszony egymással táncol? (Újévkor láttuk, mikor köszönteni mentünk.) Egyébként ő is szabadúszó, a régi romokban laknak, egyéves kisfiuk náluk van, a nagyfiú pedig az előző feleségéhez költözött. (A kislányt már előbb elvitte az anyja.) J-ék¹⁰ nem változnak. Mindenki él és dolgozik változatlan erővel. Úgyhogy él a gazdaság is. Az ifjabb J. Tibor fia mezőgazdásznak vagy gépésznek tanul, ő lesz a tsz vezető embere, a lány pedig egészségügyi szakközépbe jár. Ko-

⁴ Cigányasszony, a falu kanásza. Párja csordás. A hetvenes évek közepe óta laknak „A”-ban.

⁵ Bözsi néni és családja a helyi gazdátársadalomhoz tartozott. Gyermekei városokba költöztek, férje halála után évekig élt egyedül.

⁶ H. Árpád negyvenes éveinek végén járó férfi. Kora gyermekéveit „A”-ban töltötte, mert édesapja az ötvenes években párttitkár volt a faluban, annak előtte pedig cseléd az „A”-i uradalomban. Mivel párttitkárként erősen kompromittálódott az apa, a család a megyeközpontba költözött. H. az uránbányában dolgozott, ahol 39 éves korában nyugdíjazták súlyos szilikózis miatt. „A”-ra költözött családjával, és a tehenészetben dolgozott. Nyár óta ő a boltos-kocsmáros, közmegelegedésre.

⁷ R. az egyik legtekintélyesebb gazda volt a faluban 21 holdas birtokával. Az ötvenes évek közepén megalakuló tsz-be nem lépett be, egyike volt a kuláknak bélyegzeteknek, így aztán, ha csak alkalmat találtak rá, megszegényítették, zaklatták. 1956-ban őt választották meg a Nemzeti Bizottság elnökévé. 1957-ben kijárta, hogy a Földhivatalnál szerzett bizonyítékok alapján újra születhetett az erdőbirtokosság, a gazdák közös birtoklásának keretét adó intézmény. A második tsz-szervezési hullámban azonban már ő sem maradhatott kívül a „csoporton”. Nyugdíjba kerüléséig megbecsült tagja volt a tsz-nek, brigádvezetőként. Egyetlen lánya született, akit az ötvenes évek elején mezőgazdasági technikumba küldött. Többször kísérletet tettek rá, hogy elköltözzenek, de végül csak leányukat küldték. Jóval a hetvenes túl is jelentős mennyiségű pénzzel és élelmiszerral támogatta még városban lakó unokáit is. 1989 nyarán meghalt.

⁸ Kovács Péter harmincas éveiben járó fiatalember. Cigány származású édesapja a hetvenes évek közepén telepedett le a faluban. Az újonnan beköltözött családok közül a Kovács család egyike a legsikeresebbeknek. Mindhárom felnőtt fiú Péter, Jani és Pali házat vásárolt a faluban, gazdálkodnak.

⁹ Kovács Jani maszek gazdálkodó évek óta. Semmiféle támogatást nem kap a tsz-től, mégis eredményesen gazdálkodik (bár gyakran elpusztul egy-két borjú nála). Lecserélte a Trabantját, a levél születése óta kezdte el tataroztatni a házát.

¹⁰ J-ék a múlt század második felétől teret nyert német nemzetiségű, katolikus, nyelvilag és a kultúra más területeinek tekintetében is szinte teljesen asszimilálódott gazdarétegnek a faluban maradt képviselői. A fiatalok, Tiborék sem mentek városba, az idősebbekkel egy háztartásban gazdálkodnak. Mindkét generáció — és a tudósítás szerint feltehetőleg a legifjabb, harmadik is majd —, a tsz-ben találta meg számításait. Családi gazdaságukban a tehéntartás, és a terjedelmét tekintve változó dísznőhízlálás mellett részes művelés, nyuláztatás, dohánytermesztés vagy más, konjunktúrális ágazatok is megjelentek időszakosan mint a tőkét gyorsabban forgató vállalkozások.

vács János¹¹ bácsi is a régi: minden rokonával haragban van. Felesége örökké sír, ha itthon van, mert évek óta csak „eltávozásra” jön haza néhány napra valamelyik szanatóriumból vagy kórházból. A szép régi koszosból fura új házat csináltak. János bácsi profi paraszt lett. Tehén, ló, jó bor: közös pincéje van a Pali fiával, de míg Pali borától elhanyagol magad, az öreg bora olyan, hogy akárkit megkínálhatsz vele. A vörös is és a fehér is. Nagy Józsi¹² bácsi meghalt régen rákban. Felesége most cserél Gyuri fiával házat. Az istállóban tehének, borjak, a fiatalok költöznek ide, és Bori néni az ő kicsi házukba.

A múzeum melletti házban egy nyugdíjas pesti tanítónő lakik. Néhány éve költöztek le, hogy közel legyenek a szomszéd faluban lakó lányukhoz és támogassák őt, de a férje hamar meghalt a jó levegőn. De azért az aszony teszi a dolgát és szorgalmasan készül, hogy (halála után) átadja a birtokot.

Juli¹³ néni semmit sem változott, fáradhatatlanul dolgozik és pletykál. Tartja velünk a jószomszédságot, KGST-alapon. Ezután a „deviánsok” két háza következik — vagyis a mieink —, egyik sem túl fényes. Mióta nem jártál itt, van vizünk bent a konyhában, Teri házának pedig megcsináltuk a tetejét, mert ázott és megroggyant a hátsó fal.

Az utolsó ház ezen a soron az M. ház: igen kalandos dolgok történtek ott a nyáron. Egy erdélyi nemesi családból származó óvónő, tornatanárnő vette meg, nagy hévvel kitakarított, meszelt, berendezkedett szerényen, sokat hazudott, majd két hónap után örökre eltűnt. Valahol a Rómain találták meg a személyi igazolványát: állítólag kábítószert volt, és valutás kuncaftjai voltak: ő felvette tőlük a forintot, azok meg remélték, hogy márkára váltja a pénzüket. Ez utóbbi rendszerint elmaradt. Voltak neki furcsa dolgai, annyi szent. Egyszer pl. kaszálók a kert aljában, felnézek, és ott kapál előttem félmeztelen. Majd elkaszál-

¹¹ Id. Kovács János cseléd múltú, idős cigányember. Állami gazdaságok dolgozójaként volt uradalmi pusztákon élt, mindaddig, amíg a hetvenes évek közepén „A”-ra nem költözött. A kezdetektől fogva napjainkig gazdálkodott, elsősorban tehéntartással, alkalmanként — kiegészítő jelleggel — sertéshízlalással foglalkozott. Igen sikeresen kapaszkodott meg a család. Nevüket „magyarosították”. Mindhárom fia a faluban vett házat.

¹² Nagy Józsi bácsi is egy cigánytelepen született. Ő is volt cseléd, dolgozott állatgondozóként, és lakott állami gazdaságok majorjaiban. „A”-ra először albérlőként költözött, majd házat épített. A *saját, új* háznak éppúgy szimbolikus, a polgárjog elnyerésére irányuló jelentősége volt, mint annak, hogy nevével ő is „magyarosította”. Míg bírta, ő is gazdálkodott, tehéneket, lovat tartott, disznókat hízlalt. Jelenleg három gyermeke lakik a faluban, közülük az egyik szakmát is tanult.

¹³ Juli néni idős özvegyasszony. Menekült magyarként került a háború után „A”-ba. Férje gazdálkodó volt. A hatvanas években vásárolták meg azt a házat, amelyben jelenleg Juli néni lakik, azidőig a faluhoz tartozó cselédsor lakásainak egyikét lakta a család. Három fia közül egyből katonatiszt lett, kettő szakmát tanult, de egyik sem lakik a faluban. Ketten a távolság, építkezéseik gondja miatt, a közelebbi városban lakó pedig betegségük okán látogat viszonylag keveset „A”-ra.

tam a lábam. Meg volt, hogy félpucéran szök-
décselt a patak partján és közben kurjongatott.
De azért kedves nő volt, én sajnálom, hogy el-
tűnt innen. Valahogy beleillett az itteni képbe.
Most egy pesti pár lakik a házban: a férfi szá-
mítástechnikus és csak munkáért jár fel, a nő
rokkantnyugdíjas, ő örül, hogy él. Volt egy
olyan súlyos balesete, hogy szegénynek be-
szélni is újra kellett megtanulnia.

A falu végétől folytatom, jó? O. Józsi¹⁴ bácsi
meghalt. Felbukott motorral. Szegény felesé-
ge alig tud járni is, de azért szépen tartja a há-
zat. A lányuk az ország másik csücskéből jár
hozzá, gyakran itt van, úgy hírlík, hogy talán,
ha nyugdíjban lesz, ide költözik a férjével. El
is hiszem, mert nagyon összetartó, rendes csa-
lád. N.-ék¹⁵ nem változnak. T. Mari¹⁶ néni
olyan örült mint volt, talán kicsit örültebb. El-
őre, a fűtetlen szobába új bútort vett, a hátsót
meg rohasztja tovább. Minden a szoba köze-
pére van zsúfolva, mert a falak feketék és csu-
rog a víz róluk. Egyszer áthívott, hogy szerel-
jem meg a villanyát, mert nem égett. Na ez
nem volt csoda, mert a falban még a drót is
el volt rohadva, úgyhogy mondtam neki, hogy
hívjon szakembert. 40 éve egész nap, télen-
nyáron ég nála a tűz, és forr egy óriási fazék
víz, hogy leforrázza a darát vagy az akármit,
amit levisz a régi romos házukhoz az állatok-
nak. Tehenet már nem tart, de idén megint
vannak disznói, hogy legyen mivel feletetni a
kukoricát meg a krumplit, amit termel.

K-ék¹⁷ is tataroztatták a házat, szépecske,
fehér. M.¹⁸ néni nagyon beteg volt, kórházban
volt sokáig, de aztán meggyógyult és most dol-
gozik mint régen. Összel beköltöznek a város-
ba, ott is van egy házuk, amit időközben vet-
tek. Az „A”-i házukat egy haverom vette meg
450.000 Ft-ért. Nagyon megérte a srácnak,
mert az egy nagyon jó ház, és még a padlásge-
rendák is fehérre vannak meszelve. A srác kb.
velem egyidős. Szabadúszó, egy időben cipő-

¹⁴ O. József magyar menekültként érkezett 1945-ben „A”-
ra. Paraszt volt előző otthonában, itt is az akart marad-
ni, s maradt is 1955-ig. Az ötvenes évek elején R. bácsi
mellett ő volt a falu másik kulákja, pedig nem saját
földjei, hanem a tanácstól bérelt földek juttatták a 20
holdon felüli kategóriába, s ráadásul ezt a birtokot nem
szűk családjával művelte, hanem házasságával, az
édesanyjával és édesanyja özvegy testvérével, valamint
az akkortájt felnőttorsba lépett unokafivérével együtt.
A maga és bátyja gyermekével ugyanis ennyien alkot-
tak egy többpólusú, összetett háztartást. Önálló tsz két-
két éven keresztül működött „A”-n, 1955-56-ban és
1959-60-ban. Mindkettőnek Józsi bácsi volt az elnöke.
Haláláig köztisztelőnek örvendett a faluban.

¹⁵ N.-ék idős emberek, túl a hetvenedik életévükön. Az
„A”-i törzsökös gazdaréteghez tartoznak, annak elle-
nére, hogy N. kőművesként ment nyugdíjba. Családi
gazdaságukat az „A”-ban szokásos vegyes, hagyomá-
nyos keretekben működtették. (Szarvasmarha + sertés
+ baromfiak + takarmánytermesztő növénytermel-
és.)

¹⁶ T. Mari néni szerencsétlen sorsú nyugdíjas asszony. Ő
is magyar menekültként érkezett a háború utolsó hó-
napjaiban „A”-ra családjával. Többé-kevésbé kény-
szerből feleségül ment az akkor legmódosabb fiata-
lemberhez, az egyik törzsökös magyar református
család egyetlen gyermekéhez. Nekik is csak egy lá-
nyuk született, aki azonban súlyos értelmi fogyatékos.
Férje, aki 1981-ben meghalt, utolsó éveiben szintén
fursán viselkedett. Elhúzódtott, rongyokban, lábbeli
nélkül járt, szülei düledező házában aludt, csak a jó-
szágokkal törődött, csak közöttük érezte jól magát.
Holtan is az istállóban találták meg. T. M. néni erejé-
hez mérten igyekszik talpon maradni, s ez talán — bi-
zonyos határok között — sikerül is neki.

¹⁷ K.-ék fiatal emberek a gazdasoron, alig túl az ötvenen.
A férfi anyai ágon a református magyar gazdaréteg le-
származottja, az asszony is református magyar, a
szomszéd községből jött „A”-ra menyecskének. Mivel
a férfi édesapja elesett a második világháborúban, és
özvegy édesanyja egyedül nevelte két gyermekét, a
családnak nem volt annyi tőkeereje, hogy a fiataloknak
a városban való letelepedéséhez biztosítsa a szükséges
anyagi hátteret, ami általában nemcsak a városszéli
vagy az agglomerációs gyűrűben álló családi ház meg-
építését jelentette, hanem a falun maradt idős családta-
gok hosszútávú pénzületi és természetbeli támogatását.
K.-ék kísérlete nem sikerült, nem tudtak a városban
megkapaszkodni. Visszajöttek, a férfi az erdőszetben,
az asszony tanácsi dolgozóként talált munkát, illetve
alkalmanként szakácsnői megbízatást is vállal az alko-
tótábor lakói részére. Leányuk vegyipari szakközépis-
kolát végzett.

¹⁸ M.-ék cselédek voltak az „A”-val szomszédos község-
hez tartozó grófi uradalomban. Még a háború alatt épí-
tették szóbanforgó házukat a gazdasoron, ahol igazán
egyenrangú félként élték le életüket, hála alázatos szor-
galmuknak. Családi gazdálkodásuk sem jellegében,
sem eredményességében nem különbözött a gazdamúl-
tú családokéitól, de a társas kapcsolatok rendszerébe
kevesebb szállal kapcsolódtak, mint a törzsökös pa-
rasztok.

ket gyártott Kisörpusztán¹⁹ de túl jól csinálták, és nem tudták eladni. Most "takarítónő" Svájcban. Annyi pénzt keresett néhány hónap alatt, hogy meg tudta venni ezt a házat. A felesége angol tanár néni, erdélyi lány. Majdnem sírva fakadt a gyönyörűségtől, mikor meglátta a házat, meg a kertet; állítólag az ő házuk is efféle volt Erdélyben. A szüleit is le akarja majd hozni. Nekik van pénzüik, a srác örökölt 1.200.000 Ft-ot, abból vett lakást Budapesten, úgyhogy azt akarják kiadni az IBUSZ-nak, ha leköltöznek.

Ő. Gyuri²⁰ bácsi meghalt végre. Szegény nagyon sokat szenvedett, már évek óta élőhalott volt: túl erős volt a szervezete, nem tudott meghalni. Ibi néni, a felesége azóta könnyebben van, de ténén évek óta nincs már sem náluk sem M.-éknél.

I.-ék²¹: Palinak abba kellett hagyni a kom-bájnozást, a napraforgóvegyeszer tönkretette a szívét. Nagyon sokáig betegeskedett, aztán házi fűnyíróval szétvágtá a lábát. Most viszonylag újra egészséges, a tsz.-nél komisszár. A felesége brigádvezető az új fejős tehénészetben. Az öregek a régiek: még mindig a kilencvenedik éve felé tartó nagymama a főnök. Fantasztikus energiával dolgoznak: új pincét építettek, jó meló volt, én is ott voltam. A házuk is fejlődött, hatalmas nyúlistállót ragasztottak hozzá: nagybani nyulátszat. Disznót ők sem hízlalnak már, csak saját fogyasztásra. Viszont: hatszobás nyaraló a Balatonnál! Tőke!

P.-éknél²² semmi változás, s a régi lendület töretlen. Tehenek, nyulak, disznók; már csak ők tartanak nagyban disznót ezen a soron. Z.²³ bácsi meghalt, a mama egyedül maradt, tehén már nincs. Z. néni időnként panaszodik, hogy „fáj a lába”, de hát egy olyan iszonyú nagy területet művel, amit csak körbesétálni is elég lenne. Másnak már attól is megfájdulna a lába, nemhogy miután végigkapálta.

A következő házból egy rémhír hallatára V.-

¹⁹ Kisör pusztá a Káli-medencében van, mindössze néhány házzal. Utolsó helyi lakója a tréfás, vígkedélyű Gizi néni nemrégiben meghalt. Így már csak a betelepült fiatalok lakják.

²⁰ Ő.-ék is a német származású gazdatársadalomba tartoztak. Tsz-tagok voltak, az „A²n szokásos hagyományos, vegyes családi gazdaságot működtették, amíg erejükből tellett. Leányuk városi tanítónő, unokájuk is a városban lakik: agronómus abban a tsz-ben, amely időközben akkorára duzzadt, hogy „A²tól a városig ér.

²¹ I.-ék a már említett J.-ék mellett a kimondottan sikeres, kulcshelyzetű családok közé tartoznak. A fiatalok itt is a családban maradtak, mindkét korosztály tsz-tagként dolgozott, illetve dolgozik jelenleg is. A két leány egészségügyi szakközépiskolába jár. Sikeres vegyes gazdálkodást folytatnak ma is. Ők is, mint J.-ék és a szomszédokban P.-ék (a harmadik kulcshelyzetű család), elsősorban a tsz-ben szerzett információk alapján, a hagyományos ágazatok fenntartása mellett, időszakosan belefognak gyorsabb megtérüléssel, ezáltal nagyobb jövedelmezőséggel kecsegtető vállalkozásokba.

²² P.-ék is a legtekintélyesebb „A²i családokhoz tartoznak. (Ez már a múltban is így volt, mert P. bácsi édesapja az utolsó ciklusokban bíró volt.) P.-ék az ötvenes évek elején nehezen boldogultak, a többi gazdacsaládnál talán kicsit nehezebben, mert az asszonynak nagyon súlyos TBC-s fertőzése volt, s betegsége még azt a keveset is elvitte, ami a beadások után maradt. P. az erdészetbe és Sztálinvárosba járt dolgozni, majd 1955-ben — sokak megkönnyebbülésére — ő lett a tanácselnök. A közigazgatási összehasonlások után a tsz-ben volt párttitkár, majd brigádvezető, nyugdíjba vonulásáig. O. bácsival együtt (ld. 14. jegyzet) igen nagy szerepe volt abban, hogy az ötvenes évek durva túlkapasokkal tarkított, keserves korszakát a lehetőségekhez mérten toleráns, szakszerű, parasztszárát légkör váltotta fel. P. bácsi egyik lánya a J. családban menyecske, tehát a faluban lakik. (Ld. 10. jegyzet.) Másik lánya adminisztrátorként dolgozik a szomszédos óriátsz-ben, és az oda tartozó tizegynéhány község valamelyikében lakik. Fia agronómus, és annak a tsz-nek az egyik falusi alközpontjában él, amelyben P. bácsi és felesége dolgozott a nyolcvanas évek közepéig.

²³ A Z. család is törzsközzé lett német eredetű gazdaréteghez tartozott „A²-ban. Tsz-tagok voltak, családi gazdaságukat a faluban szokásos módon üzemeltették.

ék kiköltöztek (az terjedt el a faluban, hogy a tanács 200.000 Ft-ért akarja eladni azt a házat, mert az tanácsi kézben volt), nem tudni, honnan eredt a hír. Erre V-ék gyorsan megvették C. házat 65.000 Ft-ért, az ő házukat pedig egy budapesti fiatal házaspár vette meg a tanácstól, végülis 90.000-ért. A fiú költő és drámaíró, amatőr színházat csinál, abszolút deviáns. A felesége gyógytornász, eddig gyesen volt, most munka nélkül. Van egy hároméves gyermekük. Azt mondták, ez az utolsó kísérletük Magyarországon.²⁴ (Pesten nem tudtak élni, nem bírta a lelkük.) A helyzetük annyival jobb a miénknél, hogy van autójuk és Pesten egy házrészük meg egy másik lakásuk, eladható, értékes bútorokkal. No meg a tehetős szülők támogatása. A lány kedves, nagyon katolikus és segítőkész, ő könnyen beilleszkedett. A fiúnak kicsit nehéz a természete: túl őszinte.

Templom: jelenleg klub, faluház, templom, ping-pong szoba, orvosi rendelő. Hátul előljárói lak és női szabó. Az egész épületet kívül-belül tatarozták, hófehér és szép lett.

D.-éknél semmi változás.²⁵ Zsófi²⁶ néniék elköltöztek a városba, és Gyula bácsi hamarosan meg is halt. A házat egy fiú vette meg, aki a megyeszékhelyen lakik. A fiú költő, landartos, traktoros, jelenleg levelezőn a Műszaki Főiskolát végzi. Az egész házat szétszedte és óriási pénzekért újjáépítteti, olyasmi lesz, mint egy kicsi klasszicista kúria. Szülei segítik, egyelőre magányos farkas, abszolút deviáns. (Bár traktorosként — földgépek! — valószínűleg hamarosan sikerül hangot találnia mindenkivel.)

Zs.-ék²⁷ autót vettek, azzal járnak kukoricát lopni. Igen jól megvannak, a fiuk katona, a lányok jelenleg munkanélküli, mert elbocsátották a cipőgyárból munkahelyi lopások miatt. (Lopott vagy 10 pár csizmát, amit itthon találtak meg nála, mikor kijöttek "házukatni".)

Laci bácsiéknál²⁸ hol az egyik, hol a másik öreg beteg, de mit sem változtak, olyanok

²⁴ Azóta megszületett a család második gyermeke, úgy-hogy az édesanya GYED-en van.

²⁵ Gyermektelen fiatal házaspár a „gazdasor” és a huszas években épült „új sor” között. Az asszony mondhatni helyi származású, szülei pásztorok voltak, hol „A²-n”, hol a szomszéd községek valamelyikében. Édesanyja és három testvére él jelenleg a faluban. A férfi nem helybéli származású.

²⁶ Zsófi néni férje, Gyula bácsi uradalmi bognárként kezdte pályafutását egy „A²-val szomszédos, majd az „A²-i uradalomban, de mindig dolgozott falusi megrendelőknek is. Mint M.-ék (ld. 18. jegyzet), ő is már a háború alatt megvásárolta azt a házat, amelyben mindvégig élt „A²-n. Egész életében bognár volt, hol kisiparosként, hol tsz-dolgozóként, s emellett gazdálkodott más vidékről, szegényparaszti családból származó feleségével. Ők is olyan családi gazdaságot működtettek, mint a gazdamúltú családok. Talán nem véletlenül állott Zsófi néni híresen fukar asszony hírében, aki alkalomadtán nem röstelt hajnalban vámot szedni a határban (amellett, hogy ő volt a falu „uzsorá-sa”): a mindenáron való gyarapodás, a lépéstartás kényszere gyakran készítette hasonló "megoldások" választására a szegény sorból indulókat.

²⁷ Zs.-ék segédmunkások a város egyik üzemében. A nyolcvanas évek elején költöztek ki „A²-ra, a gazdálkodási lehetőségéből adódó gyarapodás reményében és az olcsón vehető ház lehetőségét megragadva.

²⁸ Ó. Laci bácsi testvére néhai Ó. Józsi bácsinak (ld. 14. jegyzet), s a két család egészen a gyermekek szárnyra bocsátásáig egy fedél alatt élt. Ó. Laci bácsi volt az idősebbik testvér, aki fiatal korában még Dél-Amerikában is szerencsét próbált. Kicsi testi hibája miatt (egyik lábára sántít) iparos mesterséget tanult (cipész volt, és ma is suszterol titokban), de amíg csak bírta — és amennyire tudta —, mindig besegített a gazdálkodásba is. Míg öccse lánya gyógyszerész lett, az ő fiát orvosnak taníttatta ki a "nagy családban".

mint régen: ha betegek felgyógyulnak, dolgoznak, az övék a legszebb tornác a faluban, és a legszebb muskátlik diszítik. Laci bácsi már csak suttyomban dolgozik a nyolcvan egy-néhány évével, mert a fia, aki orvos, eltiltotta a munkától. Jó család, a gyerekek gyakran jönnek.

X.-éknél²⁹ örökké áll a bál. Zsuzsa lányuk terhes lett és A. Józsi feleségül vette, bár a rossznyelvek szerint Kovács Pali az apuka. Az ősök ezért kitagadták, elzavarták, de szerencsére A. néni (az anyósa) szó nélkül befogadta. Ezután X.-éktől az utolsó fiuk is elköltözött, az esküvőre nem hívták meg az öregeket stb. Nem élhetnek veszekedés nélkül. X. tavaly tartott szerződéses házát úgy, hogy a malacoktól és a táptól a szalmáig mindent idehozott neki az állami gazdaság, amelyekkel le-szerződött. A végén aztán szépen összeszámolták, hogy ennyibe került ez, annyiba az, aztán maradt vagy 900 Ft a tizenegy házón. Azóta nem vállal bérhízlalást.

V.-éknél³⁰ mindenki beteg, legalábbis ezt állítják. A nagyfiú már dolgozik, de ő is többet van otthon táppénzen, mint a munkahe-lyén.

Cs. Pista³¹ és családja: Pista öngyilkos lett, felkötötte magát. Az asszony két gyerekkel elköltözött a szomszéd faluba, ő Kovács Jani No 2. élettársa. Jelenleg még Nagy Gyuri³² lakik a régi kocsmá mellett kisházban, ide fog költözni Bori néni elvált fiával³³, ők meg mennek a két gyerekkel a nagy házba. A régi kocsmá: az épületet az ÁFÉSZ eladta, most egy pesti pár lakja. Eddig ők voltak a boltosok, de a sok hiány miatt vége. Ha látnád, milyen „ügyesen” berendezkedtek, égne a hajad. Nagyon gyengék otthonteremtésben, olyan mértékig, ami még „A²-n is kirívó. Egyetlen helyiséget laknak, ott van az építőanyagoktól kezdve a bútorig minden bezsúfolva, egy-más hegyén-hátán.

Az utánuk következő házat A.-ék³⁴ lebon-tották. Ők jelenleg egy nagylányukkal és a ve-

²⁹ X. a faluhoz tartozó pusztán volt cseléd a háború előtt rövid ideig. Felesége cigány származású, id. Kovács János unokatestvére. Ez azonban inkább konfliktusokat szült, mintsem, hogy könnyébbítette volna a két család dolgát.

Nem tudhatjuk pontosan, hogy a tartós viszály mögött a konkrét, személyes (hangoztatott) indítékokon túl, nem húzódik-e meg egy ki nem mondott törekvés, hogy ti. X.-né szívesebben lenne távol (cigány) rokonaitól. (X. nem cigány származású.)

³⁰ V.-ék ugyancsak az „A²-i cselédorsról költöztek a faluba. A családfő TBC-s fertőzésesen esett át, évek óta nem, vagy alig gazdálkodnak.

³¹ Cs. István egy nem „A²-i, sváb kisparaszti családból származott. Családjával való kapcsolata megszakadt, ő is pusztákban, állami gazdaságok majorjaiban élt és dolgozott, mielőtt „A²-ra került. Otthon nem gazdálkodott, súlyos alkoholista volt.

³² Nagy Gyuri a már említett néhai Nagy Józsi bácsi fia. Felesége is falubeli, a nemrégiben szintén elhunyt C. bácsi leánya. (Ld. a 12. és 42. jegyzetet.) Ők is gazdálkodtak, amiként szüleik tették, teheneket tartanak, saját fogyasztásra disznót hízlalnak. Az a ház, amelyben 1989-ig laktak, igen kicsi, szoba-konyhás épület, úgy-hogy a néhai Józsi bácsi portáján lévő istállóban tartot-ták jószágait. Ez is indokolja az idős édesanyjával történő helycserét.

³³ A Nagy család legidősebb fiának gyermekkorára még jó-részt a család végleges megtelepedése előtti időszakban zajlott. Ő már jócskán huszoneves volt, amikor édesapja „magyarosította” vezetéknévét, így ő az egy-etlen a gyerekek közül, aki megtartotta eredeti, cigányos hangzású családnévét. Elég hányatott életet élt, kétszer elvált, gyermekeit az asszonyok nevelik. Második válása után költözött vissza édesanyjához, akivel jelenleg is egy háztartásban él.

³⁴ A.-ék a hetvenes évek végén költöztek a faluba. A férfi budapesti nagyüzemi szakmunkáscsaládból származik, az asszony cigány származású, a megye másik sarkából való. Mindketten segédmunkásként dolgoztak, az asszony nyugdíjba is gyári segédmunkásként ment. A férfi dolgozott állami gazdaságokban is állatgondozóként. „A²-ba költözésük óta a tsz szarvasmarha istálló-jában keresi a kenyerét. „A²-ra egy elsiertett család-összevonási akció során kerültek: az akkor itt lakó nagylányuk után költöztek, aki, mire szülei lebon-yolták a házvásárlást, visszaköltözött anyósához. Ha szarvasjószág tartásával nem is foglalkoznak, nagyban tartanak nyulat, libát. Nagyon meleg családi légkör jellemzi „A²-ékat. Rendszeresen visszafogadják egyik vagy másik kudarcot vallott gyermeküket vagy unoká-jukat (általában családostól vagy legalábbis gyerekes-től), hogy azok néhány hónapnyi, esetleg pár éves erő-gyűjtés után újra szerencsepróbálni indulhassanak. Legkisebb gyermekük már szakmát is szerzett, ő az, aki elvette X.-ék lányát, akit A. néni szó nélkül befo-gadott.

jükkal élnek, aki csordás a tsz-ben. A néni nyugdíjas. Rendbehozták a szomszédos istállót, hogy majd teheneket vesznek, de négy éve semmi. Vígán élnek, Gyuri bácsinak és a vőnek jó munkahelye van, ami sajnos lehet, hogy megszűnik. A tsz ugyanis gyakorlatilag mindent lebont, ami még áll a faluban.

Cz.³⁵ bácsiék elköltöztek a városba a gyerekeikhez. A mama nagyon beteges volt már. Egyszer mentek ki a szőlőhegyre, amikor egy helikopter megjelent fölöttük, a mamát lespiricolta, aki ettől percek alatt olyan toroködémát kapott, hogy utána két hétig gondolkodtak az orvosok a kórházban, hogy elvágják-e a nyakát, vagy anélkül is megmarad. Azt hiszem a napraforgót „szárítópermetezték”, hogy hamar bebarnuljon a feje, s a forduláznál a gép egy kicsit „arrább csúszott”. Volt már, hogy a fél határt leégették ugyanezzel a vegyszerrel. Véletlenül persze. Szóval Cz. néni még mindig beteg, és nem is lesz ez már sokkal jobb. (Ha a városban járok mindig meglátogatom őket.) A ház, ahogy elmentek, tavaszra megrogyant. Egy kétgyermekes, elvált pesti nő vette meg, úgyhogy most nagy építkezés folyik: fürdőszoba stb. Egyelőre Pesten laknak, s még nincs szó róla, hogy végleg leköltöznének. Nem deviáns, teljesen normális, nagyon határozott nő.

Sz.³⁶ bácsiék is a régiek. Az öreg nagyon sokáig volt kórházban élet és halál között, de meggyógyult. Most csendben éldegélnék. A következő ház: Gy. János³⁷ bácsi szerelembe esett C. Irén néniével, eladta a házat Pistának, Irén néni fiának, és Irén néniével elköltözött cselédlakásba. János bácsi jelenleg rideg marhapásztor, Irén néni szép kövér lett, boldogan élnek. Pista maszkek erdészeti brigádban dolgozik, nagyon jól keres, óriási sokat isznak, vígán élnek. W.-féle ház: az öregek elköltöztek gyermekeikhez, a házat Kovács Pali³⁸ vette meg. Ő millió és egy munkahely után most C. Pistával maszkekol, náluk is központi fűtés, fürdőszoba, szép szőke feleség. Nagyobbik

³⁵ Cz.-ék a német eredetű gazdátársadalom szegény rétegéhez tartoztak 1948-ig. Cz. bácsi iparosként, felesége tsz-tagként ment nyugdíjba. Míg bírták, a faluban szokásos módon gazdálkodtak.

³⁶ Sz. bácsi is cselédként kezdte pályafutását. Igen idős ember, túl a nyolcvanadik életévén, aki még a „Nagyatádi-féle” földreform során kiosztásra került telkek egyikén építkezett, s ma is az akkor épített házban lakik. Gyermekek nem születtek. A tsz-ben dolgozott, kocsis volt, de nagyban sohasem gazdálkodott.

³⁷ Gy. János özvegyemberként élt már néhány éve „A”-ban, amikor az említett esemény bekövetkezett. Ő is volt még cseléd az „A”-i uradalomban, majd rövid önálló periódus után a tsz istállóban dolgozott. Jelenleg csordás a szomszéd faluban.

³⁸ Kovács Pali legkisebb fia id. Kovács Jánosnak (ld. II. jegyzet).

fia egy napon született az én fiammal, a kislánya egy éves. Teheneik is vannak, disznók, autójuk, elég jól élnek, ennek ellenére örökké savanyúak.

E.-ék³⁹ mind megvannak. A két gyermek már dolgozik, egyik lakatos, másik vízvezetékyszerelő. Ők is idén tataroztak, fürdőszoba és központi fűtés is van már a lakásban. E. Bandi a régi, sokat iszik, de valahogy mégis jól gazdálkodik. Persze itt is a mama a főnök, ha ő meghalna, olyan állapotok lennének ebben a házban is, mint C.-éknél. (Itt falun valahogy az asszonyok lényegesen fontosabb lények, mint a férfiak.) Bandi 46 éves, felesége nincs. A múltkor pl. a kocsmában mondja neki J. Tibi: „Te, már megint elégetted a szőlőt! Túl sok vegyszert tettél a vödörbe.” Erre Bandi: „Én? Idén még nem is permeteztem!” Erre kitört a röhögés, mert éppen erre ment ki a játék. Úgy látszik, a szőlőre már nem terjed ki a mama figyelme, úgyhogy évek óta egy egészséges fürtöt nem tudtak leszedni.

D. Anti⁴⁰ bácsi nyugdíjas, de ő maradt a tsz-kocsis. Végre van rendes pénze, mert a nyugdíja mellett a régi fizetését is megkapja.

Ny.-éknél⁴¹ is mindig áll a bál. Jelenleg Laci, a mama és Csilla lakik ott. Ők is tataroztattak kívülről, azóta még szörnyebben néz ki náluk minden. Vígán élnek a veszekedések ellenére. Megszokták.

A C.⁴² ház: jelenleg U.-ék⁴³ laknak benne (ld. előbb valahol középtájon). Irén néni az említett szerelem miatt Kati lányával elköltözött. Szintén elköltözött C. Jani, feleségével és két gyermekével. Ő később egy másik faluba, majd a megyeszékhelyre ment bányásznak, ahonnan most állítólag visszajön majd, vagy itt valamelyik házba, vagy újra a pusztára, egy cselédlakásba.

C. Kati jelenleg a szomszéd faluban él egy traktorossal, akitől a második gyereket várja. Az első csak úgy összejött. Mari lány, Zsuzsa lány polgáriasan férjhez mentek, normális asszonyok, C. Pista hol kubikos, hol börtön-

³⁹ E.-ék is helyi származású kisparaszt-napszámos múltú család.

⁴⁰ D. Antal a háború utáni telepítések során került „A”-ra. Ő az egyetlen, aki a hasonlóképpen „A”-ra került családok közül a faluban maradt. „Öreglegény”, nem nősült meg, egyedül él.

⁴¹ Ny.-ék: cigány származású pásztor család. „A”-ban vagy a környező települések valamelyikében laktak, néhány évig az egyik, majd a másik község pásztorházában. Hat gyermeke él a családnak, közülük a legrendezettebb élete a már említett M.-nek van (ld. 25. jegyzet). A többiek állandó mozgásban vannak a családi ház, a környező puszták, bányatelepek és aprófalvak között.

⁴² C. az ország másik sarkában volt valamikor pásztor és birtokos gazda. Földjeit elvesztette, azután pásztorként több településen élt, míg végül „A”-ra költözött családjával. Nagy gazdaságot vezetett, 4-6 tehene, lovai voltak. Amolyan „nagytermészetű”, agresszív ember hírében állott, aki családtagjaival is meglehetősen durván bánt. Súlyos alkoholizmusa miatt, bármekkora volt is a gazdasága, mindig érezhető volt borulékony-sága a helyi gazdacsaládok által üzemeltetett családi gazdaságokhoz képest. Ezzel együtt is, C. sokat segített azoknak, akik az ő megtelepedése után érkeztek a faluba, és semmi gazdálkodási tapasztalattal, induló tőkével nem rendelkeztek. Egy lánya és egy fia él jelenleg a faluban.

⁴³ U.-ék is az újonnan beköltözők „régiretegébe” tartoznak. U. halász volt, ma feleségével együtt a tsz-ben dolgozik. Lányuk varrónőnek tanul, fiúk még általános iskolába jár.

ben, ritkán látni a faluban. C. bácsi először elherdálta a teheneket, majd miután egyedül maradt, a tyúkokat, kacsákat, nyulakat (ezeket mi vettük meg), majd a disznókat, bútorokat s végül eladta a házát U.-éknak. Ezután hol itt, hol ott lakott, látták Somogyban, mindennütt, míg végül idén ősszel Tiszakécskén egy maszkek juhász hodályában felakasztva találták. Szóval visszakerült juhásznak, és a juhászok egymás között adogatták, míg végül az Alföldön kötött ki. Nem lehet tudni, hogy ő akasztotta-e fel magát vagy más történt, mert a rendőrség nem volt hajlandó foglalkozni az ügyvel. Tudod, mi van. Ha egy cigánynak valami baja esik, egyszerűbb azt mondani, hogy fejbeverték. (Nem mintha C. bácsi cigány lett volna, de mindenki annak nézte.) Végül itt temették el a faluban.

Tavaly K. Sanyi⁴⁴ is meghalt, aki mindenki cselédje volt. Valami verés megártott neki és belehalt. Az egy olyan pasas volt, hogy ha valaki egy kicsit is mérges volt, az mindjárt nekiment a Sanyinak, és jól elkalapálta, hogy kiadja a mérgét. Őt is itt temették el a faluban. Szóval a C. házat jelenleg U.-ék lakják: ez lesz a harmadik ház, amit lerohasztanak a faluban. Nagylányuk valahol tanul, ők is vígan élnek.

V. Józsiék egyszer összevesztek, akkor az asszony elköltözött a szüleihez, aztán Józsi utána ment és visszajöttek. Teheneik vannak, gazdálkodnak. Józsi a megyeszékhelyre járt dolgozni, de idén otthagya, és most a tsz-nél tehenész. Jól keres, megvan neki a havi 9.000 is. Nagylányuk örökké beteg, 13 éves és 30 kiló.

Ezzel véget ért a „hatalmas” falu.

A buszmegálló piszkos és elhanyagolt, mint régen. Jelentős változás még: hosszú idő után újra van orvosunk. Fialat nő, Erdélyből menekült férjével és kisfiával. Nagyon melegen fogadta a vidék: bútorokat, mindent megkaptak a falvakból, állami gazdaságtól, tsz-től. Biza-

⁴⁴ K. Sándor fivére volt K. Marinak (ld. 4. sz. jegyzet). A faluban és a környéken minden alkalmi munkát elvégzett. Ő is alkoholistá volt, de igen jámbor ember. Kiszolgáltatottságával sokan és sokszor visszaéltek, 1-1 doboz cigarettát, rossz borukat, levetett ruháikat adták neki oda, majd vonták le az „árát” a napszámból, amikor a sokszor alantas munkáért járó fizetség elszámolására került sor.

kodunk, hogy jól érzi itt magát, s nem tűnik el hamar a városba, mint a többiek.

Ez van. A legjobban az zavar, hogy munkám továbbra sincs, de időközben mindennek iszonyúan felemelték az árát. Egy kg trapista 150 Ft, de nő a gáz, a villany, a posta, a közlekedés, a tüzelő és minden ára. Fix jövedelmünk 670 Ft, ennek kétszerese az óvodai térítés a két gyerek után. Viszont ha nem mennek óvodába, Teri semmit sem tud tőlük csinálni egész nap. Ha meggyógyultam, megyek a városba munkát keresni. A tsz-nél jelenleg inkább elbocsátás van, minthogy felvénének valakit. Az erdészethez szeretnék menni, de ott sem bíztatnak.

Régen éreztem ilyen rosszul magam. Az áremelések miatt tartalékaink egy pillanat alatt a felére zuhantak. A gyerekeimet sajnálom a legjobban, szegények egyik percről a másikra hátrányos helyzetűek lettek. Általában a legnehezebb helyzetben sem hagyott el a jókedvem, de most nagyon nehéz a lelkem, alacsonyán száll. No, de nem panaszkodom, valahogyan csak lesz.

Isten áldjon:

N.

A, 1989. augusztus 9.

Kedves K.!

...időközben elmentem dolgozni. Az erdészetben vállaltam munkát. Egy piszkos rabszolga-farm, ahová és ahonnan állati körülmények között szállítanak bennünket (húsz embert baltákkal és fűrészekkel egy nyolc személyes "buszban", egymás hegyén-hátán), és az elképzelt erdei nyugalom helyett részünk minden nyomor. Pénzt nem sokat keresünk (3600-5600 között), cserében viszont még a jól végzett munka örömét sem kapjuk meg. A munkatársaim bosszúból még azt a munkát is rosszul csinálják meg, amit egyáltalán képesek lennének még jól elvégezni. Szerencsére nem sokat mozognak. Becsületes munkára, becsületes keresetre semmi remény. Közben az otthoni munka áll, az idő elfolyik.

Mióta dolgozom, teljesen tönkrementem anyagilag, fizikailag, de leginkább lelkileg. Hét hónapja nem kaptunk családi pótlékot, abból élünk, amit Teri nappal megtermel a kertben, éjszaka meg a bőrozéssel. Én csak kaszálók és gyűjtők tavasz óta minden szabadidőmben. 12 kecskénk van, ez naponta kb. 80 kg zöldtakarmányt jelent. Van fejős kecskénk is, négy anya, öt bakgida és egy őrült bakkecske. (Nemrégem még 16 volt, de közbejött két szörnyű kényszervágás.)

A bakgidákból télen szalámi és dudabőr lesz. Jó őrült állatok, örökös éberségre készítetik az embert.

Úgy érzem, a munkavállalással megint rosszul választottam. Hét hónap óta anyagilag nullára futottunk, miközben napi 16-18 órát dolgozunk ovi-díjért, betévő falatért. De ha nem tartanánk állatokat, enni sem lenne mit. A gyerekeket most elküldtük a nagyszülőkhöz, ott legalább van vajaskenyér. T. az utolsó ezressel vitte fel őket Budapestre. Negyedik hete vagyok táppénzen, és mivel a táppénzt is késedelmesen fizetik ki, fizetést meg már nem kapok, egy fillér sem állt a házhoz. A következő döntésre jutottam: ősszel, ha vége a kaszálásnak, megyek Nyugatra dolgozni, s vissza sem jövök, míg egy kis tőkét nem gyűjtök. Ha lesz egy kis pénzem, vagy kisvállalkozó leszek az erdőben (veszek egy „tanyát”, négy hektár jó legelőterülettel körülötte) ősztől tavaszig és azután kecskepásztor őszig, vagy visszatérek a régi életmódomhoz: farigcsálok, kapálok, kaszálók, beszélgetek, teázom, éldegélek, henyélek és újra megyek Nyugatra, ha elfogy a pénzem.

Azt mondják: az idő pénz. Régen legalább *időm* volt! Most már semmim sincs. Türelmetlen, agresszív és ideges vagyok. Nincs türelmem mesélni a gyerekeknek, utálok kirándulni, boszszantanak az állathangok, a gyereksírás, nincs időm játszani a gyerekekkel. Szegény lettem, olyan szegény, mint még soha. Mint a szüleim 1961-ben, amikor annyi idős voltam, mint most a fiam. „Szegény ember nem nagy úr” — mondják az itteni öregek. „Mondj le a szabadságról, nem kapsz cserébe semmit” — mondom én. Azt már említeni sem merem, hogy senki sem tudja mi bajom, négy hete egyre rosszabbul vagyok és reményem sincs arra, hogy profi gyógykezelésben részesülhetnék.

Amúgy jól vagyunk, a többiek egészségesek, optimizmusunk töretlen, méltán bízhatunk abban, hogy vetésünk szárba szökken.

A viszontlátásig üdvözöl:

N.

A jegyzetíró utóirata 1990 januárjából:

Ezegyszer Nándor nem csalódott a munkában. Meg sem várva az ősz, még augusztusban elment Nyugat-Németországba dolgozni. Ácsok mellett segédmunkát végzett, s szabadidejében faragott. Munkáját tisztességesen megfizették, így a hazahozott pénz némi tartalékot jelent a családnak. Nándor előbb jött haza, mint tervezte, mert Teri ujját kaszálás közben elvágta a kasza, a seb meggyűlt. Teri munkaképtelenné vált, s mert a kecskéknek enni kellett, hazahívta Nándit — igaz, már amúgy is november volt. Nándor most magángazda, pontosabban: január óta hivatalosan is magángazda, s nemcsak ténylegesen. Havi 1600 Ft SZTK-t fizet, de kétannyi a végre folyamatosan kézbesített családi pótlék. Terveiben újabb nyugatnémet út is szerepel — úgy látszik, a család valamelyest fellelegezhet. Legalábbis a kenyérgond elhárult a fejük fölül, reméljük, s őszintén kívánjuk, hogy nem csak kis időre.